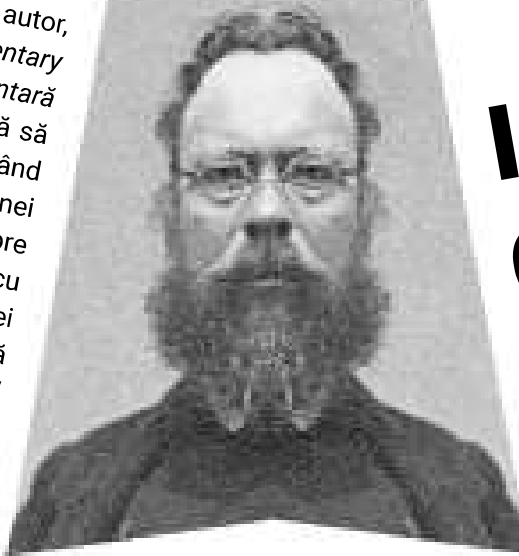

Robert Graham este un important istoric al anarhismului, autor, printre altele, al amplei antologii *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas (Anarhismul: O istorie documentară a ideilor libertare)*, apărută în trei volume și care încearcă să illustreze curente și tendințele gândirii anarhiste, începând din Antichitate și până azi. Este, de asemenea, autorul unei importante lucrări despre Prima Internațională și despre nașterea mișcării anarhiste în secolul al XIX-lea, odată cu ruptura survenită între socialiștii autoritari (sau marxiști) și cei anarhiști sau anti-etatiști, lucrare apărută în 2015 și intitulată „*We Do Not Fear Anarchy - We Invoke it: The First International and the Origins of the Anarchist Movement* („Nu ne este teamă de Anarhie, o invocăm!”: Prima Internațională și originile mișcării anarhiste). Mai multe texte și articole pot fi găsite și pe blogul său: ROBERTGRAHAM.WORDPRESS.COM

ROBERT GRAHAM

IDEEA GENERALĂ A REVOLUȚIEI LA PROUDHON

Pagini Libere este o editură anarhistă.

Suntem un colectiv descentralizat, autonom și organizat non-ierarhic. Scopul nostru este acela de a oferi publicații (cărți, broșuri, fanzine etc.) în limba română și, uneori, în alte limbi, în ideea de a populariza și inspira viziuni și practici alternative la sistemul actual, capitalist și autoritar.

Tradiția libertară a fost întotdeauna una în care pamfletele, tipări-turile clandestine și materialele tipărite rapid și pe ascuns au circulat liber, neîngrădit. Continuând această tradiție, materialele publicate de către Editura Pagini Libere pot fi folosite, adaptate sau modificate de către oricine dorește acest lucru, însă nu cu un scop comercial. Cerem, pe cât posibil, persoanelor care folosesc materialele publicate de noi sau părți din acestea să specifice, într-o formă neintruzivă, sursa de unde au preluat materialele respective.

pagini-libere.ro

facebook.com/editurapaginilibere

instagram.com/paginilibere

editurapaginilibere@protonmail.com

Colectivul Pagini Libere este conștient de impactul ecologic al cărților în format fizic, așa că îți reamintim:

Împarte

Cu cei dragi, din familie sau comunitate, cărțile tale.

Donează

Cărțile de care crezi că nu mai ai nevoie.

Nu arunca

O carte, oricât de deteriorată, nu se aruncă niciodată.

Repară

Fă-ți timp pentru a repara o carte și dă-i șansa ca ea să lumineze mintea altor oameni.

Nu cumpăra ce nu ai nevoie

Nu cumpăra cărți doar de decor.

Cumpără numai ceea ce te interesează cu adevărat.

Au apărut deja

BROȘURI în limba:

Română

Adrian Tătăran – Panait Mușoiu

Andie Nordgren – Anarhia relațională
(introducere de *hopancarusel*)

Colin Ward – Anarhismul ca teorie a organizării

CrimethInc – *Vot vs. Acțiune Directă*

Cristian-Dan Greco – Csipike – piticul comunist

Dennis Fox – Anarhism și psihologie

Necunoscut – Slogane din mai 68

Emma Goldman – Nu există Comunism în URSS

Giorgio Agamben – De la un stat al controlului către un praxis al puterii destituate

Martin Veith – Neobosit! Iuliu Neagu-Negulescu

Mihail Bakunin – Catehism revoluționar

Murray Bookchin – Municipalismul libertar

Robert Graham – Ideea generală a Revoluției la Proudhon

Vlad Brătuleanu – Anarhismul în România

Maghiară

Giorgio Agamben – Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig

Murray Bookchin – Libertárius municipalizmus

Engleză

Cosmin Koszor-Codrea – Science popularization and Romanian anarchism in the nineteenth century

Cristian-Dan Greco – Csipike – the Communist Pipsqueak

Vlad Brătuleanu – A Brief History of Anarchism in Romania

CĂRȚI în limba:

Română

Iuliu Neagu-Negulescu – Arimania

Mihail Bakunin – Dumnezeu și Statul

Ideea generală a revoluției în secolul al XIX-lea este una dintre lucrările clasice ale literaturii anarhiste.¹ Scris în perioada care a urmat Revoluției de la 1848, textul propune o alternativă libertară la iacobinismul care încă domina la acea vreme mișcările republicane și revoluționare din Franța. Lucrarea conține, de asemenea, o critică a societății actuale și a instituțiilor sale, viziunea unei societăți libere, bazate pe egalitate și justiție, dar și o strategie detaliată pentru schimbarea revoluționară. În ciuda poziției ambivalente cu privire la reformele inițiate de guvern, ea a dat tonul propagandei anarhiste ulterioare, anarhismul începând astfel să se contureze ca o forță semnificativă a stângii revoluționare.

Autorul ei, Pierre-Joseph Proudhon, s-a născut la 15 ianuarie 1809, în orașul Besançon din regiunea Franche-Comté, o provincie din estul Franței, învecinată cu regiunea Jura din Elveția. Părinții săi erau săraci și republicani, dar, datorită dârzeniei mamei sale și a unei modeste burse, a avut posibilitatea să frecventeze pentru o perioadă școala. Deseori lua premiul întâi, în ciuda faptului că era prea sărac pentru a-și permite să-și cumpere manuale. Într-un final a fost nevoit să se lase de școală pentru a-și ajuta familia și a devenit tipograf. Broșurile religioase formau grosul materialului cu care lucra, însă acestea au avut efectul neșteptat de a-i eroda credința.

În 1829 a supervizat tipărirea volumului *Noua lume industrială și societară* (*Le Nouveau Monde Industriel et Sociétaire*) a lui Charles Fourier, una dintre

1. *Ideea generală a revoluției în secolul al XIX-lea* a fost publicată inițial în franceză, în 1851, având titlul *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*. Ediția critică definitivă, cu note ample și o introducere de Aimé Berthod, a fost publicată abia în 1923, fiind al doilea volum al „ediției Rivière” a colecției de opere complete ale lui Proudhon. Acest eseu este o versiune ușor revizuită a introducerii mele la ediția din 1989, scoasă de Pluto Press; de fapt, o reproducere facsimilată a traducerii lui John Beverly Robinson, publicată în 1923 la Freedom Press, grupul editorial anarhist. Traducerea lui Robinson a fost recent republicată de Dover Publications.

lucrările majore ale socialismului utopic. A avut câteva discuții cu Fourier însuși și a fost, după cum își amintea mai târziu, „timp de șase săptămâni captivul acestui geniu bizar”². Influența lui Fourier poate fi observată în toate lucrările lui Proudhon, deși acesta din urmă se mândrea cu abordarea sa „științifică” și nici nu avea fantastica imaginație utopică a lui Fourier.

Proudhon și-a publicat primul eseu important de critică socială de-abia în 1839. Intitulat *Despre utilitatea respectării duminicii din punctul de vedere al igienei publice, al moralității și al relațiilor de familie și civice* (*De l'utilité de la célébration du dimanche considérée sous les rapports de l'hygiène publique, de la morale, des relations de famille et de cité*), textul prezenta cu o admirabilă claritate natura „problemei sociale” căreia Proudhon i-a dedicat întreaga viață, încercând să-i găsească și o dezlegare: „a găsi o stare de egalitate socială care să nu fie nici comunitate, nici despotism, nici fragmentare, nici anarhie, ci libertate în ordine și independență în unitate”³. Însă doar lucrarea care a urmat avea să-i aducă o notorietate de durată și reputația de a fi unul dintre marii teoreticieni socialiști ai vremii sale. Publicat pentru prima oară în 1840, volumul intitulat *Ce este proprietatea? O cercetare asupra principiului dreptului și guvernului* cuprindea o critică viguroasă a proprietății private și a guvernului. La întrebarea aflată deja în titlu, Proudhon răspundea că „proprietatea este furt”, câștigându-și astfel antipatia drepte și respectul stângii revoluționare.⁴ Karl Marx – mai târziu adversarul său disprețuitor – a lăudat lucrarea ca fiind „prima investigație hotărâtă, nemiloasă și, în același timp, științifică” și prima critică a proprietății private.⁵ Dacă s-ar fi limitat la o critică a proprietății private, Proudhon și-ar fi asigurat o reputație de durată. Însă el a mers ceva mai departe. Pe lângă faptul că a declarat că proprietatea e furt, s-a și proclamat anarhist.

2. Proudhon, citat în George Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon* (Londra, Routledge & Kegan Paul, 1956), p. 13; republicată cu o nouă prefață a autorului (Montreal, Black Rose Books, 1987).

3. Proudhon, citat în K. Steven Vincent, *Pierre-Joseph Proudhon and the Rise of French Republican Socialism* (Oxford, Oxford University Press, 1984), p. 60.

4. Proudhon, *What is property? (Ce este proprietatea?)* (New York, Dover Publications, 1970). Ideea că Proudhon ar fi preluat această frază de la girondinul J. P. Brissot de Warville, repetată de Marx după despărțirea sa de Proudhon, a fost respinsă decisiv de Robert L. Hoffman în studiul său, *Revolutionary Justice: The Social and Political Theory of P.J. Proudhon* (Urbana, University of Illinois Press, 1972), pp. 46-48.

5. Marx, *Selected Writings*, ed. David McLellan (Oxford, Oxford University Press, 1977), p. 132 (din *The Holy Family, 1845*).

înainte să se ajungă la o astfel de concluzie, trebuie să observăm modul în care structurile de putere existente sunt ele însele responsabile pentru crearea și exacerbarea acestor probleme. Dacă, după cum spune John P. Clark, „sistemele mondiale dominante, cu profundul lor atașament față de industrializare, înaltă tehnologie, centralizare, urbanizare și stat, au fost esențiale pentru a crea atomizarea socială și dezechilibrul ecologic aflate la baza problemelor existente”, atunci singura alternativă este o viziune care respinge aceste dogme centrale ale ideologiilor puterii dominante.⁶⁷ Acea viziune este anarhismul, nu exact așa cum îl concepea Proudhon, însă modificat și amplificat într-o critică totală a tuturor formelor de ierarhie și dominație; o critică care însă respinge și unele elemente din gândirea lui Proudhon, cum ar fi patriarhalismul său. Astfel, astăzi este relevantă tocmai ideea sa generală a revoluției ca atare, iar nu anumite propuneri sau critici punctuale.

67. John P. Clark, „Anarchism and the Present World Crisis,” în *The Anarchist Moment: Reflections on Culture, Nature and Power* (Montreal, Black Rose Books, 1984), p. 141-142.

Înainte de Proudhon, cuvântul anarhist era folosit exclusiv ca epitet insultător, aruncat de regulă oponentilor politici. Proudhon a fost primul care a adoptat cu entuziasm eticheta. El denunța „cârmuirea omului de către om” ca „opresiune”, iar în locul acesteia pleda pentru o lume întemeiată pe „egalitate, lege, independență și proporționalitate”, o lume care „să-și găsească cea mai înaltă desăvârșire în uniunea dintre ordine și anarhie”⁶⁶. Definea „anarhia” ca „absența unui stăpân, a unui suveran”, închipuindu-și o societate în care „suveranitatea voinței dă naștere suveranității rațiunii”⁶⁷.

În ciuda acestor formulări aparent radicale împotriva proprietății și a guvernului, Proudhon nu respingea complet nici proprietatea, nici guvernarea. În locul dreptului de proprietate, pe care-l definea ca dreptul cuiva de a se folosi abuziv, după bunul plac, de ceva, Proudhon propunea uzufructul sau dreptul de posesiune, pe care-l definea ca dreptul de a posedea sau de a folosi pământul, uneltele și toate acareturile necesare menținerii independenței economice a individului. Adevărata obiecție a lui Proudhon în ceea ce privește proprietatea privată era câștigul de pe urma muncii altora prin mijloace cum ar fi chirii, dobânzile și munca salarială. După ce le plătește angajaților săi salariul, capitalistul păstrează pentru sine profitul rămas, fără să contribuie el însuși cu nicio muncă productivă. Prin asociere, muncitorii realizează o capacitate de producție mult mai mare decât suma puterilor lor individuale, însă capitalistul este cel care culege toate beneficiile. Muncitorii acceptă propria lor exploatare deoarece singurele lor alternative sunt foametea și mizeria. Soluția lui Proudhon a fost să militeze în favoarea schimbului direct și echivalent de produse între muncitorii asociați, valoarea fiind determinată de costul de producție și de timpul de lucru. Acestei scheme de bază i-a adăugat mai târziu propunerea înființării unui sistem de liberă creditare și de garantare mutuală (de servicii și piețe, de exemplu).

După ce a definit anarhia drept absența unui stăpân sau a unui suveran, Proudhon a făcut grăitoare profeție că „aceasta este forma de guvernare spre care tindem zi de zi”⁶⁸. Această descriere aparent paradoxală a anarhiei ca „formă de guvernare” scoate la iveală niște ambiguități serioase, dacă nu chiar niște contradicții, în formulările anarhiste timpurii ale lui Proudhon.

66. Proudhon, *What is property?*, p. 286, 280.

67. *Ibid.*, p. 277.

68. *Ibid.*, p. 277.

În 1840, departe de a susține abolirea completă a tuturor formelor de cărmuire, Proudhon susținea doar înlocuirea unei forme de guvernare, cea întemeiată pe voia suveranului, cu o altă formă de guvernare, cea bazată pe rațiune sau, așa cum o numea Proudhon, „socialismul științific”, idee împrumutată în mare parte de la Saint-Simon⁹. El propunea într-un mod cât se poate de serios ca toate problemele de politică domestică și externă să fie rezolvate de Academia de Științe, pe baza unor statistici amănunțite. După moartea lui Proudhon, i-a revenit tovarășului său anarhist, Mihail Bakunin, să expună periculoasele urmări ale unei „guvernări științifice” și ale „socialismului științific”. Bakunin a dezvoltat o critică a acestor concepte în timpul disputei sale cu Marx despre calea cea mai potrivită de urmat pentru mișcarea socialistă. La acea vreme, adepții lui Marx îmbrățișaseră expresia „socialism științific” pentru a se distinge de anarhiști și de așa-ziii socialiști „utopici”. Bakunin a prezis că, în practică, socialismul științific nu va fi nimic altceva decât o dictatură a intelectualilor, „cel mai aristocrat, despot, arogant și disprețuitor regim”.¹⁰ Socialismul, avertiza el, era în pericol de a fi transformat într-o ideologie a unei noi clase de intelectuali, care încercau astfel să valorifice nemulțumirea populară pentru a pune mâna pe puterea statului.¹¹ Proudhon însuși a renunțat la susținerea sa timpurie pentru socialismul științific. După cum vom vedea, în locul academiei științifice, menită să reglementeze societatea, a ajuns să adopte contractul voluntar ca mijloc principal de coordonare politică și economică. Proudhon considera contractele individuale, încheiate în mod liber de către părți având aproximativ aceeași putere de negociere, ca fiind cea mai sigură garanție a libertății.

Însă *Ce este proprietatea?* nu a fost singurul loc în care Proudhon, autoproclamatul anarhist, a atribuit un rol pozitiv guvernării. În *Al doilea memoriu despre proprietate*, acesta propunea să i se dea statului „întâietate asupra întregului

9. Proudhon, *What is property?*, p. 286, 280.

10. Bakunin, *Selected Writings (Scrieri alese)*, ed. Arthur Lehning (New York, Grove Press, 1974), p. 266 (din *Écrit contre Marx*, 1872). Cele mai cuprinzătoare argumente pe care le aduce împotriva „guvernării prin știință” apar în *God and the State (Dumnezeu și Statul)* (New York, Dover Publications, 1970), în mod special la paginile 30-32 și 54-64. Lucrarea a fost scrisă în 1871 și publicată pentru prima dată în 1882.

11. Pentru o versiune contemporană a acestui argument, a se vedea Noam Chomsky, „Intellectuals and the State”, în *Towards a New Cold War* (New York, Pantheon Books, 1982), pp. 60-85.

moment dat capitalismul s-ar putea să nu se materializeze niciodată, întreprinderile cooperativе au o rată mai mare de succes în comparație cu noile afaceri capitaliste. Sistemul cooperatist Mondragon din Spania arată cât succes poate avea o cooperativă. Început în anii 1950, sistemul ca înțreg are miliarde de dolari în proprietăți și zeci de mii de membri. Succesul i se datorează în mare parte faptului că e un sistem integrat, cuprinzând cooperative de producție, de consum, de locuire, de construcții, cooperative de educație și servicii și, cel mai important, incluzând uniuni de credit.⁶³ Tocmai un astfel de sistem integrat susținea Proudhon. Mutualismul lui Proudhon, adaptat condițiilor moderne, reprezintă o strategie pentru schimbare graduală, potrivită societăților care nu se află în situații revoluționare.

Federalismul este o altă idee de-a lui Proudhon care și-a menținut atractivitatea, iar alternativa federalistă la statul-națiune convențional a continuat să aibă susținători și aderenți. Avocații organizării „la-scară-umană” și ai „bio-regionalismului” gravitează în mod natural spre poziția federalistă, dacă nu chiar spre anarhism.⁶⁴ În țări cu diferențe lingvistice și culturale semnificative, federalismul a fost sugerat ca posibilă soluție. În Canada, de exemplu, George Woodcock, istoricul anarhist și biograful lui Proudhon, a contribuit la dezbaterea națională legată de separatismul regional, pledând pentru o federație descentralizată, concepută în termeni proudhonieni.⁶⁵ Articolul său a stârnit o dezbatere aprinsă, iar un număr de comentatori din mediul academic au încercat să respingă perspectiva lui Woodcock ca naivă și utopică.⁶⁶

Abordările actuale ale figurilor anarhiste se termină de obicei cu câte o observație răsuflată, cum că anarhismul ar fi literă moartă, în ciuda meritelor pe care unele dintre ideile și propunerile anarhiste încă le au. Anarhismul este văzut, atât de către criticii săi de dreapta, cât și de cei de stânga, ca fiind profund incapabil de a răspunde vastelor probleme cu care se confruntă acum lumea, cum ar fi sărăcia, degradarea mediului, războiul, inegalitatea și foametea. Dar,

63. A se vedea C. George Benello, „The Challenge of Mondragon,” în *Black Rose*, nr. 12, iarnă 86/87, p. 24-34.

64. A se vedea lucrările lui Kirkpatrick Sale, *Human Scale* (London: Secker & Warburg, 1980) și *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision* (San Francisco, Sierra Club Books, 1985).

65. George Woodcock, „Up the Anti-Nation,” în *The Rejection of Politics* (Toronto, New Press, 1972).

66. A se vedea numărul din aprilie 1972 al revistei *Canadian Forum*, retipărit ca *National or Local Control: Responses to George Woodcock* (Toronto, New Press, 1973).

Așa cum observa și Landauer, socialismul susținut în *Ideea generală a revoluției* era un socialism direct relevant pentru Franța din perioada lui Proudhon, o societate predominant agrară și bazată pe meșteșuguri, cu un proletariat industrial mic. Astăzi, în special în societățile capitaliste avansate, propunerile lui Proudhon sunt evident desuete. Spiritul propunerilor, nu conținutul lor, ar trebui luat în considerare atunci când evaluăm relevanța sa pentru zilele noastre.

Socialismul de piață este una dintre ideile în același timp de actualitate și controversate pe care le-a apărut Proudhon.⁶² Mulți socialiști consideră în continuare că mecanismele pieței sunt iraționale și injuste, în timp ce societățile cu socialism de stat încearcă să altoiască elemente ale economiei de piață pe structurile lor politice autoritare și birocratice. Proudhon a insistat că mecanismele pieței vor da rezultate benefice numai dacă vor fi însoțite de forme anti-autoritare de organizare socială. Socialismul de piață al lui Proudhon este legat de noțiunea sa de democrație industrială și de auto-gestionarea muncitorilor. Datorită faptului că acest socialism nu a fost încă realizat, el rămâne relevant, atât ca ideal, cât și ca standard critic prin care să fie evaluate regimurile existente. Critica înrudită a lui Proudhon privind iacobinismul își păstrează și ea relevanța, câtă vreme diferite părți ale stângii rămân în continuare dedicate unor strategii politice autoritare.

Strategia matură a lui Proudhon pentru schimbarea revoluționară pare potrivită mai degrabă acum decât pe vremea sa. Pe atunci capitalismul modern și statul-națiune erau într-un stadiu incipient de dezvoltare, strategiile militante ale sindicaliştilor revoluționari fiind mai atractive și părând mai capabile să confrunte puterea capitalistă și de stat. Dar acum că puterea a fost consolidată cu succes și sindicatele au fost încorporate în structura statului capitalist, sindicalismul revoluționar nu mai este o alternativă revoluționară viabilă. Avantajul mutualismului lui Proudhon este că oferă beneficii imediate muncitorilor asociați în cooperative și organizații democratice, înglobând în același timp promisiunea unei noi societăți.

Încrederea lui Proudhon în viabilitatea economică a asociațiilor de muncitori nu era nefondată. Deși credința lui Proudhon că acestea vor înlocui la un

62. Pentru două abordări recente, a se vedea Branko Horvat, *The Political Economy of Socialism: A Marxist Social Theory* (Armonk, N.Y.: Sharpe, 1982) și Alec Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (London: Allen & Unwin, 1983), precum și lucrarea lui Stanley Moore, citată la nota 48.

capital” și chiar sugera ca regele de atunci al Franței, Louis-Philippe, să „devină liderul partidului radical”¹².

Faptul că Proudhon se baza pe stat ilustrează o lacună serioasă a programelor lui sociale timpurii. La acea vreme, lui Proudhon îi lipsea o veritabilă strategie de schimbare revoluționară. Aștepta de la guvern măsuri prin care proprietatea să rămână fără putere; însă credea că, odată acest lucru obținut, guvernul ca atare ar fi devenit inutil. A crezut, în mod mai degrabă naiv, că statul poate să fie folosit ca mijloc pentru propria-i suprimare, viziune încă prezentă în *Ideea generală a revoluției*.

În următoarea sa lucrare majoră, *Despre crearea ordinii în omenire (De la création de l'ordre dans l'humanité)*, Proudhon a încercat să expună o știință socială cuprinzătoare, adaptând în acest scop „metoda serială” a lui Fourier.¹³ Cartea nu a fost bine primită. Lui Proudhon i s-a reproșat că a denaturat „antonomiile” lui Kant, așa cum a fost acuzat mai târziu de Marx de proasta însușire a dialecticii lui Hegel. Max Stirner, care se pregătea să publice clasică lucrare dedicată individualismului anarhist și egoismului nihilist, *Unicul și ceea ce este al său (Der Einzige und sein Eigentum)*¹⁴, a criticat și el moralismul volumului. Proudhon însuși și-a repudiat ulterior cartea, pe care a descris-o ca „rezumatul studiilor unui student sau ale unui ignorant”¹⁵. Faptul că Proudhon se referea la sine ca „student” era cât se poate de potrivit, cât timp anii 1840 au fost o perioadă de mare dezvoltare intelectuală pentru el. O bună perioadă a deceniului a petrecut-o la Paris, unde s-a întâlnit cu câțiva revoluționari importanți, inclusiv cu Marx și cu Bakunin. Marx și-a arogat mai târziu onoarea îndoielnică de a fi fost cel care l-ar fi „infecat” pe Proudhon cu filozofia hegeliană. Proudhon era însă, de fapt, familiar deja (cel puțin la suprafață) cu ideile lui Hegel. De altfel, Marx singur recunoștea că nu a fost un foarte bun dascăl, susținând ulterior că Proudhon nu pricepuse „nimic din dialectica lui Hegel, în afară de limbă”.¹⁶

12. Proudhon, *Second Memoir*, retipărit în *What Is Property?*, p. 330, 448.

13. Proudhon, *Oeuvres: nouvelle édition*, vol. 5 (Paris, Rivière, 1927).

14. Stirner, *The Ego and its Own* (Londra, Rebel Press, 1982), p. 47, 123 (publicat inițial în 1844). Pentru a afla mai multe despre Stirner a se vedea John P. Clark, *Max Stirner's Egoism* (Londra, Freedom Press, 1976) și R.W.K. Paterson, *The Nihilistic Egoist* (Londra, University of Hull, 1971).

15. Proudhon, citat în Henri de Lubac, *The Un-Marxian Socialist: A Study of Proudhon* (New York, Sheed & Ward, 1948), p. 8 (din caietul lui Proudhon, 1848).

16. Marx, *The Poverty of Philosophy* (New York, International Publishers, 1963), p. 112 (publicată inițial în 1847).

Legăturile pe care le avea Proudhon în perioada anilor 1840 nu se mărgineau însă la intelectuali. Pe vremea când lucra la Lyon, a făcut cunoștință cu un grup de muncitori revoluționari care se declarau „mutualiști”. Muncitorii din Lyon¹⁷ subliniau necesitatea ca lucrătorii înșiși să preia cărma propriului destin, asociindu-se în cooperative. Prin organizarea directă a producției și a schimbului, asociațiile de muncitori ar fi eliminat exploatarea capitalistă, oferind astfel independență și siguranță membrilor lor. Aceste idei au atins o coardă sensibilă la Proudhon. Nu numai că și-a denumit propria doctrină economică „mutualism”, ci a și înaintat niște propuneri uimitor de asemănătoare. Proudhon vedea în asociațiile de muncitori „adevărata sinteză a libertății și ordinii”¹⁸.

Cu toate că susținuse asocierea muncii încă de la începutul anilor 1840, Proudhon a schițat un plan mai detaliat abia după ce a intrat în contact cu muncitorii din Lyon. Fiecare asociație avea să fie controlată de un consiliu ales de membri. Fiecare asociație urma să ofere ajutoare pentru boală și pensie membrilor săi, care erau părtași la profiturile asociației, în funcție de munca depusă. Fiecare muncitor ar fi primit o educație politehnică și posturile s-ar fi rotit pentru a evita o diviziune abrutizantă a muncii. Tranzacțiile economice între asociații și indivizi ar fi fost bazate pe principiul schimbului echivalent. Propuneri similare apăreau și în *Ideea generală a revoluției*.¹⁹ Este posibil ca relația cu asociațiile muncitorești militante să-l fi ajutat pe Proudhon să dezvolte un concept mai consistent al transformării revoluționare. În loc să se bazeze pe stat ca inițiator al reformei sociale, Proudhon putea să ia, în schimb, în considerare asociațiile de muncitori. „Noua mișcare socialistă”, scria el, „va începe cu un fapt *sui generis*: războiul atelierului”²⁰.

În ciuda retoricii sale militante, Proudhon concepea revoluția în termeni pacifiști. Muncitorii, organizați singuri, fără ajutorul capitalistului și avansând către cucerirea lumii prin muncă, nu vor avea niciodată nevoie de o răscoală

17. Pentru a afla mai multe despre muncitorii din Lyon, a se vedea Mary Lynn Stewart McDougall, *The Artisan Republic: Revolution, Reaction, and Resistance in Lyon, 1848-1851* (Montreal, McGill-Queens University Press, 1984).

18. Proudhon, citat în Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon*, p. 75.

19. Pentru o discuție generală, a se vedea Vincent, *Proudhon*, p. 127-165. În *Ideea generală a revoluției*, principiul asocierii, luat ca scop în sine, iar nu ca un mod necesar de atingere a libertății individuale, este ținta criticilor lui Proudhon

20. Proudhon, citat în Vincent, *Proudhon*, p. 149.

atât pe baze industriale, cât și comunaliste. Nu e de mirare, prin urmare, că *Ideea generală a revoluției* a fost una dintre cărțile preferate ale lui Bakunin de la Proudhon. Tucker a preferat *Sistemul contradicțiilor economice* (primul volum, pe care l-a tradus și publicat în 1888). Faptul că, atât Tucker, cât și Bakunin l-au revendicat pe Proudhon ilustrează ambiguitatea inerentă și caracterul de multe ori nelămurit al gândirii sale. Se pare că doar Proudhon a fost capabil să-și păstreze ideile adesea conflictuale într-o sinteză dinamică, dar fragilă. Odată cu moartea sa, această sinteză s-a destrămat în părțile ei contradictorii. Viziunea lui Proudhon era atât de unică, dacă nu chiar idiosincronică, încât numai el putea menține acea viziune în toată integritatea, profunzimea și vigoarea ei.

Cu toate acestea, cea mai durabilă influență a lui Proudhon se va resimți în aripa socialistă sau de stânga a mișcării anarhiste. Nu numai Bakunin, dar și alți gânditori anarhiști de mai târziu, ca Piotr Kropotkin, Gustav Landauer și Rudolf Rocker, aveau să fie influențați de el. Deși Kropotkin a respins ideea schimbului echivalent, susținând distribuția după nevoi, doctrina sa a „ajutorului mutual” ar putea fi privită drept o dezvoltare a noțiunii lui Proudhon de justiție imanentă.⁶⁰

Anarhistul cel mai fidel viziunii lui Proudhon a fost socialistul evreu Gustav Landauer. Landauer și-a început cariera politică ca marxist, dar, dezamăgit curând de autoritarismul birocratic al social-democrației germane, a început să graviteze către anarhism. A ajuns astfel să dezvolte propria variantă de anarhism comunitar, iar în acest proces a făcut și niște reflecții importante asupra lui Proudhon.

Karl Marx și urmașii săi credeau că nu pot găsi o acuzație mai gravă față de cel mai mare socialist, Proudhon, decât să-l numească socialist mic-burghez sau mic-țăran. Ceea ce nu era nici fals, nici insultător, câtă vreme Proudhon a arătat într-un mod admirabil poporului țării sale, alcătuit predominant din fermieri și meșteșugari, cum ar putea să ajungă la socialism, fără a aștepta, în ordine, progresul marelui capitalism.⁶¹ Această observație reprezintă cheia evaluării relevanței lui Proudhon, atât pentru epoca sa, cât și pentru noi.

60. Kropotkin, *Mutual Aid: A Factor of Evolution* (London: Freedom Press, 1987), publicată inițial în 1902. A se vedea și lucrarea sa ulterioară, *Ethics* (New York: Dial Press, 1925), în special p. 268-279, pentru discuția privitoare la concepția lui Proudhon despre justiție.

61. Gustav Landauer, *For Socialism* (St Louis: Telos Press, 1978), p. 61. Lucrare publicată inițial în 1911.

Alexander Herzen, Nikolai Mihailovski, Mihail Bakunin și Lev Tolstoi, care au reușit să dea narodnicismului (sau populismului) și socialismului rus o notă hotărât libertară.

Însă tocmai în mișcarea anarhistă influența lui Proudhon va fi cea mai profundă. Și tot în cadrul mișcării anarhiste contradicțiile gândirii sale au devenit evidente. Acest lucru este cel mai bine ilustrat atunci când comparăm carierele a doi dintre cei mai importanți discipoli ai săi: Benjamin Tucker, anarhistul individualist american, și Mihail Bakunin, care l-a numit pe Proudhon „maestrul nostru, al tuturor”.⁵⁸

Tucker era un susținător puternic al creditului liber și al asocierii voluntare. S-a opus capitalismului monopolist la fel de viguros ca orice socialist, doar că se opunea la fel de viguros proprietății comune sau comunale a mijloacelor de producție. Anarhiști ca Johann Most, care susțineau o formă colectivistă a socialismului revoluționar, la fel ca Bakunin, au fost acuzați de Tucker că erau doar niște autoritari mascați. S-a opus folosirii violenței, dar a favorizat competiția în sfera economică. Mai târziu a încercat să-și justifice anarhismul individualist pe baza unui cuprinzător egoism filozofic, provenit de la Max Stirner, o poziție care l-ar fi îngrozit pe moralistul Proudhon. Și-a descris nuanța particulară de anarhism ca fiind „punerea în practică a doctrinei Manchester: *laissez-faire* ca lege universală”. Faptul că este considerat azi drept precursorul libertarianismului de dreapta și anarho-capitalismului nu este, prin urmare, lipsit de teme.⁵⁹

Bakunin și tovarășii săi din Prima Internațională susțineau lupta de clasă, solidaritatea muncitorilor, proprietatea colectivă și răsturnarea revoluționară a capitalismului și a statului. Bakunin a respins categoric noțiunea de *laissez-faire*, susținând în același timp federația voluntară și asocierile libere. Considera competiția ca fiind un concept cu desăvârșire burghez și nepotrivit pentru o societate socialistă. A ridiculizat viziunea liberală, împărtășită de Tucker, că societatea ar fi doar un conglomerat de indivizi, accentuând bazele sociale și istorice ale individualității și libertății, pe care le-a conceput într-un sens concret, nu doar ca simpla absență a coerciției. Preconiza o viitoare societate socialistă ca o federație de asociații autonome și voluntare de muncitori și țărani, organizați

58. Bakunin, citat în George Woodcock, ed., *The Anarchist Reader* (Glasgow: Fontana, 1977), p. 378.

59. Tucker, „State Socialism and Anarchism,” în *The Anarchist Reader*, p. 148. Pentru o discuție mai amănunțită, a se vedea David Miller, *Anarchism* (London: Dent, 1984), p. 30-44.

bruscă, ci vor deveni totul, curpinzând totul, prin chiar forța principiilor lor.²¹ Proudhon credea că asociațiile vor ieși victorioase, deoarece erau superioare întreprinderilor capitaliste, atât moral, cât și economic. Dar, după cum vom vedea, în ciuda nou-găsitei încrederi în potențialul revoluționar al mișcării muncitorești, Proudhon revenea, din când în când, la încrederea sa inițială în stat.

În 1846 Proudhon a publicat importanta sa lucrare de economie în două volume, *Sistemul contradicțiilor economice sau filozofia sărăciei*²². Pe contemporanii săi socialiști îi ataca pentru utopismul lor, iar pe economiștii burghezi îi blama pentru comoditate. Susținea că sistemul economic actual produce în mod inevitabil exploatare și mizerie datorită contradicțiilor sale interne. Astfel de contradicții nu puteau fi rezolvate printr-o simplă reformă treptată, ci doar prin înfăptuirea unei sinteze superioare, adică mutualismul. Însă abia în *Ideea generală a revoluției* Proudhon a expus imaginea cea mai amănunțită a alternativei sale mutualiste.

Sistemul contradicțiilor economice nu a stârnit reacții deosebite, cu excepția lui Marx, care i-a răspuns printr-o critică vitriolantă, *Sărăcia filozofiei*, în care-i ataca atât teoria economică, cât și faptul că se folosea de dialectica hegeliană. Proudhon a avut intenția să-i răspundă²³, însă foarte curând lucruri mult mai importante i-au acaparat atenția. Începuse revoluția de la 1848. În februarie 1848, corupta monarhie constituțională a lui Louis-Philippe a fost răsturnată printr-o revoluție populară. A fost alcătuit un guvern provizoriu, care s-a declarat în favoarea Republicii. La scurt timp după aceea, guvernul a proclamat sufragiul universal pentru bărbați.

Reacția lui Proudhon la Revoluția din Februarie a fost reținută și ambivalentă. A ajutat la căratul pietrelor pentru ridicarea baricadelor de stradă și a tehnoredactat prima proclamație republicană, dar în caietul său s-a plâns că „s-a făcut o revoluție fără o idee”²⁴.

21. Proudhon, *ibid.*, p. 148

22. Numai volumul I a fost publicat în engleză (Boston: Benj. R. Tucker, 1888).

23. Notele de lectură ale lui Proudhon la *Sărăcia filozofiei* sunt reproduse în *Oeuvres: nouvelle édition*, vol. I (Paris: Rivière, 1923), p. 415-23, vol. II, Proudhon îl denunța pe Marx ca „tenia socialismului”, iar într-o groaznică izbucnire antisemită, rămasă într-unul dintre caietele sale, cerea expulzarea evreilor din Europa sau exterminarea lor. Acest caiet a rămas nepublicat până la mult timp după moartea sa. După cum se poate vedea citind *Ideea generală a revoluției*, antisemitismul nu făcea însă parte din programul său revoluționar.

24. Proudhon, citat în Edward Hyams, *Pierre-Joseph Proudhon: His Revolutionary Life, Mind & Works* (London: John Murray, 1979) p. 120.

Imediat după răsturnarea regimului monarhist, un grup de muncitori înarmați i-au propus lui Proudhon să reia mai vechiul proiect al publicării unui ziar socialist. Proudhon a fost de acord să editeze ziarul, *Le Représentant du Peuple* (*Reprezentantul Poporului*), în ciuda faptului că nu era de acord cu titlul acestuia (căci poporul nu are nevoie de un reprezentant, ci ar trebui să acționeze singur). Pe frontispiciul ziarului se putea citi: „Ce este producătorul? Nimic! Ce ar trebui să fie? Totul!”²⁵

Primul său răspuns de anvergură la Revoluția din Februarie a fost o serie de articole publicate mai târziu sub titlul *Soluția la problema socială*.²⁶ În această lucrare Proudhon și-a expus pentru prima dată în detaliu ideile despre creditul liber și banca de schimb mutual. Tot aici explica și respingerea sufragiului universal, pe care-l considera contrarevoluționar, și ataca democrația parlamentară ca „despotism constituțional”²⁷. Proudhon apăra ideea de ordine spontană, ivită din interacțiunea liberă. „Republica ideală”, scria el, „este o anarhie pozitivă” în care „fiecare cetățean, făcând ceea ce dorește și numai ce dorește, participă în mod direct la alcătuirea legilor și la guvernare, participând și la producerea și circulația avuției”²⁸. Ceea ce dorea să zică Proudhon, după cum reiese clar și din *Ideea generală a Revoluției*, era că funcțiile guvernamentale vor fi absorbite în organizarea economică a societății.

Proudhon s-a temut că, fără reforme sociale profunde, votul universal ar servi doar ca mijloc de a legitima *status-quo*-ul. A ridiculizat pretenția susținătorilor democrației reprezentative că o adunare de aleși ar putea reprezenta în mod corect interesele divergente (și uneori conflictuale) ale poporului ca întreg. A crezut că e în mod evident absurd ca problemele legate de drepturi să fie votate de o majoritate. Femeilor, minorilor, slujitorilor și bărbaților cu antecedente penale le era negat votul din motive care ar putea fi la fel de bine folosite pentru a „exclue de la vot proletariatul și toți muncitorii”. Exact ceea ce a și făcut dreapta în mai 1850, când trei milioane de oameni au fost lipsiți de

25. Proudhon, citat în Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon*, p. 123.

26. Cele mai multe dintre pasajele economice sunt reproduse în lucrarea lui Proudhon, *Solution to the Social Problem*, ed. Henry Cohen (New York: Vanguard Press, 1927). Unele pasaje politice apar ca fragmente în *Anarchism*, ed. Robert L. Hoffman (New York: Atherton Press, 1970), p. 50-69: „An Anarchist's View of Democracy.”

27. Proudhon, „An Anarchist's View of Democracy,” *ibid.*, p. 54.

28. Proudhon, *Solution to the Social Problem*, p. 45

uniunilor de breaslă militante, nu la asociațiile de muncitori, ca mijloace principale de a purta lupta de clasă. Odată uniți în sindicate revoluționare, muncitorii înșiși vor abolii proprietatea privată a mijloacelor de producție și statul, prin greve generale de dimensiuni cataclismice, preluând astfel controlul economiei. În schimb, Proudhon nu a susținut niciodată răsturnarea violentă a statului burghez prin intermediul unei greve generale. A preferat schimbarea graduală. Pe măsură ce tot mai mulți muncitori vor deveni implicați în asociații mutualiste, ei vor dobândi suficientă putere economică pentru a da la o parte burghezia. Proudhon era critic în privința grevelor pentru că acestea implicau un element de coerciție, dar și deoarece credea că o creștere a salariilor va fi urmată de o creștere generală a prețurilor. Dacă ar fi aprobat (sau nu) o grevă generală ca „pas decisiv într-un proces continuu de transformare”, așa cum o vedeau sindicaliști militanți ca Fernand Pelloutier, este o întrebare la care nu avem răspuns.⁵⁶

Influența avută de Proudhon este cel mai ades amintită în legătură cu un tovarăș de drum sindicalist (câteodată), Georges Sorel, a cărui volum *Reflecții despre violență*⁵⁷ este considerat în mod eronat de unii ca fiind textul sindicalist prin excelență. Sorel a preluat viziunea lui Proudhon despre natura eroică a violenței în societățile precapitaliste și a dezvoltat-o într-o teorie a violenței revoluționare, pe care Proudhon ar fi respins-o. Deși ambii sunt adeseori zugrăviți ca fiind contribuitoari la iraționalismul modern, iar astfel precursori ai fascismului, această viziune ignoră diferențele importante între gândirile lor. Proudhon a criticat politica de masă tocmai din cauza naturii iraționale a acesteia. I-a criticat și pe alți intelectuali, însă nu pentru raționalismul lor, ci pentru dogmatismul, demagogia și supunerea șor în fața *status-quo*-ului. Sorel a celebrat iraționalismul. Noțiunea sa de mit ca forță necesară și salvatoare în relațiile umane și afirmația lui aproape nietzscheană a voinței de putere sunt contrare accentului pus de Proudhon pe rațiunea individuală și pe organizarea economică rațională.

Influența lui Proudhon s-a resimțit și în afara Franței. Ideile lui au fost introduse în Spania de federalistul spaniol Pi y Margall, al cărui succes în răspândirea ideilor proudhoniene a ajutat la punerea temelilor mișcării anarhiste spaniole. În Rusia, ideile lui Proudhon au fost preluate de personalități excepționale ca

56. Hoffman, *Revolutionary Justice*, p. 344.

57. Sorel, *Reflections on Violence* (New York: Collier Books, 1961). Text apărut inițial în 1906.

revoluționar drept „un proudhonism foarte dezvoltat și dus până la ultimele sale consecințe”.⁵⁴ Proudhooniștii „ortodocși”, organizați în jurul muncitorului mutualist Henri Tolain, rămăseseră credincioși concepției lui Proudhon despre socialism, susținând asocierea voluntară, creditul liber și posesia individuală, întemeiată pe schimbul echivalent. Proudhooniștii „neortodocși”, cum ar fi Eugène Varlin, au susținut anti-autoritarismul și federalismul lui Proudhon, însă au favorizat proprietatea colectivă, organizarea în sindicate și grevele de masă (pe care Proudhon le respingea). Nu poate fi găsită o mai bună ilustrare a diferențelor dintre cele două tabere decât dezbaterea dintre Tolain și Varlin despre rolul femeilor. Tolain a apărut punctul de vedere al lui Proudhon, care credea că rolul cuvenit femeilor este în casă, ca gospodine și mame. Neavând niciun loc în lumea masculină a muncii și a politicii, femeile nu aveau nevoie, prin urmare, nici de drepturile asociate acestor sfere publice ale societății. Soții lor erau mențiți să îndeplinească (în locul lor) rolul de reprezentanți publici. Varlin a respins aceste opinii ca fiind incompatibile cu o concepție cu adevărat egalitaristă și libertară a societății. Femeile ar trebui să aibă drepturi egale cu bărbații și să fie libere să lucreze alături de ei. Bakunin și asociații săi au adoptat o poziție similară. Destinele ulterioare ale lui Tolain și Varlin sunt și ele revelatoare. Tolain va fi ales în mai multe funcții, în ciuda anti-etatismului său declarat, în timp ce Varlin va fi unul dintre liderii Comunei din Paris din 1871 și va fi executat de guvernul din care făcea parte și Tolain. În cadrul Comunei, „cel mai mare grup unitar l-au alcătuit proudhoniștii”, iar multe dintre manifestele acesteia, punând accent pe descentralizare, federalism și autogovernare, aveau o distinctă nuanță proudhoniană.⁵⁵

Mișcarea sindicalismului revoluționar din Franța, care a luat naștere la sfârșitul secolului al XIX-lea, a manifestat, de asemenea, semnificative tendințe proudhoniene. Importanța dată acțiunii directe și autonomiei muncitorilor, dar și respingerea parlamentarismului burghez pot fi regăsite în varii ipostaze și la Proudhon. Însă există diferențe însemnate între cele două viziuni. La fel ca în cazul lui Varlin (dar nu ca Proudhon) sindicaliștii s-au uitat la organizarea

54. Bakunin, *Bakunin on Anarchism*, ed. Sam Dolgoff (Montreal: Black Rose Books, 1980), p. 263 (din *The Paris Commune and the Idea of the State*, text scris în 1871 și publicat prima dată în 1878).

55. Stewart Edwards, *Selected Writings of Pierre-Joseph Proudhon* (New York: Anchor Books, 1969), p. 31.

acest drept.²⁹

În locul democrației reprezentative, Proudhon susținea o formă de democrație directă, organizată în jurul băncii de schimb propuse. Banca avea să elibereze note de schimb membrilor săi, reprezentând valoarea bunurilor produse de ei. Notele puteau să fie eliberate în avans, pentru o sumă de administrare modică, furnizând astfel în realitate împrumuturi ieftine membrilor băncii. Controlul general al băncii ar fi fost încredințat unei adunări generale compusă „din delegați aleși din toate ramurile producției și ale serviciilor publice”³⁰. Proudhon distingea între delegați și reprezentanți, în sensul în care primii ar fi fost supuși unui „mandat imperativ” și „posibilității permanente de a fi revocați”³¹. La rândul său, adunarea generală ar fi ales dintre membrii săi un consiliu director (care ar fi administrat banca) și un consiliu de supraveghere, care ar fi supervizat operațiunile băncii. Pe măsură ce banca ar fi atras din ce în ce mai mulți membri, ar fi deveni „adevărata reprezentantă al poporului”³².

Ultima afirmație se întemeia pe concepția lui Proudhon că banca de schimb ar reprezenta adevăratele interese economice ale poporului, în timp ce adunarea reprezentativă ar reprezenta doar un fictiv „interes general”, care ascunde interesele speciale ale anumitor grupuri de oameni. Prin limitarea rolului său la asigurarea unui schimb echivalent, banca ar fi facilitat urmărirea scopurilor individuale, în loc să impună o viziune ideologică anume în numele poporului. S-ar fi creat astfel contextul liberei interacțiuni a forțelor economice, fără sărăcia și exploatarea care caracterizează capitalismul *laissez-faire*; sau, cel puțin, asta credea Proudhon. În propunerile sale privind banca de schimb, Proudhon încerca să elaboreze structura instituțională a unei societăți egale și libere, un proiect pe care l-a continuat și în *Ideea generală a revoluției*.

În aprilie 1848, l-a abordat pe Louis Blanc, pe atunci ministru în guvernul provizoriu, ca să-i ceară susținerea pentru planul său de-a transforma Banca Franței într-o bancă de schimb. În aceeași lună a candidat la alegerile pentru Adunarea Constituantă, după ce, cu numai câteva săptămâni mai devreme, denunțase democrația reprezentativă. A considerat că înfrângerea, dar și slaba prestație a celorlalți candidați socialiști, era o dovadă în plus a naturii

29. Proudhon, „An Anarchist’s View of Democracy,” p. 61.

30. Proudhon, *Solution to the Social Problem*, p. 76.

31. Proudhon, „An Anarchist’s View of Democracy,” p. 65.

32. Proudhon, *Solution to the Social Problem*, p. 77.

contrarevoluționare a votului universal. „Cauza proletariatului”, scria el, „proclamată cu hotărâre pe baricadele din februarie, tocmai a fost pierdută în alegerile din aprilie”, din care a rezultat o Adunare Constituantă dominată de elementele burgheze și de dreapta.³³ Fără a fi descurajat de eșecul inițial, Proudhon a candidat și la alegerile suplimentare, ținute la începutul lunii iunie. De data aceasta a avut succes. După cum notează și Robert L. Hoffman, marea parte a voturilor sale provenea din „cartierele muncitorești ale Parisului, fapt care dezmente spusele unor marxiști, care susțineau că el reprezenta doar mica burghezie”³⁴. În programul său electoral, Proudhon a dezvoltat planul organizării unei bănci de schimb într-o teorie funcțională a guvernării. O adunare națională avea să fie creată cu membrii aleși de către „fiecare categorie de producători și funcționari, proporțional cu numărul lor”³⁵. Atribuțiile acesteia ar fi fost limitate strict la chestiuni de interes general. Proudhon relua aici și ideea că doar atunci când munca organizată se va exprima prin proprii ei reprezentanți „va avea poporul o reprezentare adevărată”³⁶. Societatea avea să fie organizată în jurul a cinci „corporații” autonome, independente față de adunarea națională, fiecare cu miniștrii ei aleși democratic și reprezentând: (1) industria extractivă, (2) concernele manufacturiere, (3) întreprinderile comerciale, (4) agricultura și (5) științele, literele și artele.³⁷ Era un sistem de „democrație industrială” la scară națională.³⁸

Proudhon a continuat să pledeze în favoarea transformării Băncii Franței în bancă de schimb. A propus și diverse reforme ale sistemului juridic, însă era în favoarea menținerii pedepsei cu moartea. În locul conscripției a sugerat un an sau doi de serviciu militar pentru fiecare cetățean. A susținut familia patriarhală și era împotriva divorțului. A propus o reducere cu 25% a chirii și o limită pentru salariile funcționarilor. Distingea în continuare între proprietate și posesie și-și dorea ca toate proprietățile, în afară de posesiunile personale și uneltele de lucru, să fie redistribuite pe baze egalitare.

33. Proudhon, citat în Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon*, p. 125.

34. Hoffman, *Revolutionary Justice*, p. 136.

35. Proudhon, citat în Vincent, *Proudhon*, p. 178.

36. Proudhon, citat în Vincent, *Proudhon*, p. 178.

37. Vincent, *ibid.*, p. 177.

38. Vincent, *ibid.*, p. 178.

auto-asumate. Pornind de aici, Proudhon și-a diferențiat concepția despre contractul social de cea a lui Rousseau. În teoria lui Rousseau, contractul social este o ficțiune menită să ofere o justificare rațională pentru autoritate. În teoria lui Proudhon, „acesta este un acord pozitiv și eficient, care a fost propus, discutat, votat și adoptat și care poate fi modificat corespunzător la voința părților contractante. Între contractul federal și cel al lui Rousseau e o diferență la fel de mare ca cea care există între o realitate și o ipoteză.”⁵³

Publicarea *Principiului federației* a coincis cu renăscuta implicare a lui Proudhon în politica franceză. În primăvara anului 1863, acesta a început o campanie de promovare a abținerii electorale, ca formă de protest față de dictatura lui Napoleon al III-lea.

Pe patul de moarte, în ianuarie 1865, a dictat ultimul capitol din *Cu privire la capacitatea politică a claselor muncitoare*. În această carte – testamentul său politic – Proudhon a susținut o rupere radicală a clasei muncitoare de instituțiile burgheze. El a cerut muncitorilor să respingă orice participare la politica burgheză și le-a propus acestora organizarea în propriile structuri autonome, în opoziție cu sistemul capitalist existent. A subliniat necesitatea unei alianțe între clasa muncitoare și țărănime. Prin acțiune directă și prin solidaritate, muncitorii și țărani ar căpăta o conștiință de clasă tot mai puternică, devenind conștienți și de capacitatea lor politică crescândă. În cele din urmă, ei ar da la o parte regimul burghez, înlocuindu-l cu regimul mutualist al egalității și justiției. Astfel, la sfârșitul vieții sale, Proudhon a dezvoltat, în sfârșit, o strategie a schimbării revoluționare aflată în concordanță cu politica sa anarhistă. În mod ironic, între timp, el încetase să se identifice ca anarhist.

Deși Proudhon nu a încercat niciodată să creeze o sectă sau un partid proudhonist, ceea ce i s-ar fi părut o oroare, reputația și influența lui postumă aveau să fie considerabile.

În 1864, muncitorii care-l susțineau pe Proudhon au contribuit la înființarea Asociației Internaționale a Muncitorilor (cunoscută și sub numele de Prima Internațională). Ei au fost și forța dominantă în secțiunea franceză a Internaționalei în primii ei ani de existență. Chiar atunci când influența lor începea să pălească, Bakunin și tovarășii săi au început să-și facă simțită prezența. Bakunin însuși își descria concepția militantă și colectivistă de socialism

53. Proudhon, *The Principle of Federation*, p. 49.

l-a propus în platforma sa electorală din 1848. Dar, spre deosebire de *Ideea generală a revoluției*, era de acum dispus să atribuie un rol limitat statului. Cât de limitat, este clarificat în lucrarea sa ulterioară, *Principiul federației*.

În 1861, Proudhon a publicat *La Guerre et la Paix (Război și pace)*, o carte care a generat controverse considerabile. În prima jumătate a cărții, Proudhon a subliniat virtuțile eroice ale războiului, doar pentru a-l condamna în a doua jumătate ca fiind barbar și antediluvian. A argumentat că sărăcia este cauza războiului. Pacea se va obține prin organizarea forțelor economice de către lucrătorii înșiși.

Principiul federației a fost o lucrare ceva mai bine argumentată și mai importantă. Proudhon a dezvoltat aici o concepție politică reflectând concepția economică a contractului, susținută în *Ideea generală a revoluției*. A recunoscut necesitatea ca grupurile care compun societatea să se asocieze în scopuri politice distincte de tranzacțiile economice. Cu toate acestea, structura contractului său a rămas în esență aceeași. Contractul politic creează obligații reciproce între părți, cu scopul de a le asigura mai multe drepturi și libertăți decât cedează. Statul va rămâne, însă rolul său va fi restrâns „la cel de inițiere generală, de garantare și de supraveghere”⁵². După îndeplinirea sarcinilor, acesta se va retrage, o viziune coerentă cu încrederea anterioară a lui Proudhon (chiar și în faza sa anarhistă) în reformele inițiate de stat.

Spre deosebire de statele existente, statul federal al lui Proudhon va fi produsul acordului liber dintre grupurile care vor fi sub autoritatea sa, iar executarea directivelor sale va fi supusă aprobării lor. Statul va fi alcătuit din delegați revocabili, desemnați de către fiecare parte a acordului, iar funcțiile sale vor fi limitate la cele convenite în contractul de asociere. Revizuirea termenilor contractului federal se află la discreția părților contractante.

Ideea federalistă a lui Proudhon nu este foarte diferită de planul formulat în *Ideea generală a revoluției*. În ambele cazuri, societatea este concepută ca fiind compusă dintr-o varietate de grupuri autonome, fiecare cu o formă democratică de organizare, care federează în mod liber unele cu altele într-un folosul și avantajul lor mutual. Singurele diferențe majore sunt rolul minim atribuit statului și recunoașterea sinceră a faptului că guvernul nu poate fi pur și simplu absorbit în organizarea economică a societății. Rămâne însă accentul pus pe obligațiile

52. Proudhon, *The Principle of Federation*, p. 49.

După cum o demonstrează și acest scurt rezumat, Proudhon a fost ales pe baza unei platforme democratice și socialiste, care conținea atât elemente radicale, cât și elemente conservatoare – radicale din punct de vedere economic și politic (chiar dacă nu era un program anarhist), conservatoare în chestiunile sociale (familia)³⁹. Era un program care nu putea decât să-l atragă pe muncitorul radical, dezamăgit de politicile guvernului republican.

Dezamăgirea era însă pe cale să escaladeze în insurecție sângeroasă. Pe 21 iunie 1848 guvernul a desființat „atelierle naționale”, care aveau scopul de a da locuri de muncă șomerilor. Deși a fost foarte critic în privința atelierelor – pe care le considera un fel de socialism asistențial de stat – Proudhon s-a opus desființării lor în absența unor măsuri alternative pentru muncitorii care depindeau de ele. Aceștia au răspuns răscolându-se împotriva guvernului. În cartierele muncitorești din Paris au fost înălțate baricade, iar muncitorii înarmați s-au confruntat cu trupele loiale guvernului. După trei zile de lupte de stradă, forțele „de ordine”, aflate sub conducerea generalului republican Cavaignac, au triumfat. Peste o mie de oameni au fost uciși și alte mii au fost închisi.

Proudhon a fost luat pe nepregătite de răsccoală, izolat cum era, ca reprezentant al poporului în Adunarea Națională. La început a crezut că era vorba de o provocare, dar, după ce a vizitat zonele afectate de lupte din Paris, s-a convins că muncitorii fuseseră inspirați de idealuri sociale mai largi. A condamnat guvernul pentru sălbăticia represaliilor, izvorâtă din teama de popor. S-a asociat public cu muncitorii și a dat vina pe Adunare, care, prin reaua ei voință și indiferență, instigase la răzvrătire. A publicat un manifest prin care cerea ajutor economic imediat pentru clasa muncitoare și a apelat direct la Garda Națională pentru susținere. Ca urmare, revista pe care o scotea a fost temporar închisă. Și-a adus propunerile economice în fața Adunării Naționale, care a votat o moțiune de cenzură specială, condamnându-l atât pe Proudhon, cât și propunerile sale. În timpul dezbaterii a fost acuzat de instigare la război social. Proudhon rămăsese practic de unul singur în fața acestei Adunări ostile, formată din reprezentanți

39. Concepțiile anti-feministe ale lui Proudhon nu au rămas necriticate de contemporanii săi anarhiști. Joseph Déjacque, participant la Revoluția din 1848 și partizan timpuriu al comunismului anarhist, a scris mai târziu o critică libertară a ideilor sexiste ale lui Proudhon, îndemnându-l să renunțe la „această aristocrație de gen care ne leagă de vechiul regim.” Vezi „On Being Human,” în *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas, Volume 1: From Anarchy to Anarchism (300CE-1939)*, ed. R. Graham (Montreal: Black Rose Books, 2005), pp. 68-71.

burghezi care recent aclamaseră suprimarea brutală a revoltei de către Cavaignac. A fost susținut doar de un singur reprezentant, un muncitor socialist din Lyon. A fost cu adevărat un act de curaj. Când ziarului său i s-a permis să reapară în luna august, Proudhon a adăugat pe frontispiciul publicației: „Ce este capitalistul? Totul! Ce ar trebui să fie? Nimic!”⁴⁰

A urmat publicarea faimosului său eseu, *Malthusienii*⁴¹, un atac virulent și sarcastic la adresa capitalismului *laissez-faire* și a ipocriziei burgheze. Ziarul a fost închis definitiv, însă Proudhon nu putea fi urmărit în justiție deoarece avea imunitate parlamentară.

În octombrie 1848 Proudhon a ținut faimosul discurs „Toast pentru Revoluție”⁴² în fața unui public de peste 2.000 de persoane, la un banchet din Paris. Aici și-a expus ideea de „revoluție permanentă”, manifestarea treptată a justiției în existența umană, și a susținut acțiunea directă a poporului, fără intermediari, ca mijloc de-a duce la îndeplinire revoluția socială și economică începută în februarie.

Proudhon a votat împotriva noii constituții aprobată de Adunare în noiembrie 1848, nu doar pe considerentul anarhist că este o constituție, dar și pentru că dădea prea multă putere președintelui. Proudhon credea că, având puteri extinse, președinția nu va deveni altceva decât o formă de dictatură personală, aleasă democratic. Evenimentele care au urmat aveau să-i dea dreptate. Pe 2 decembrie 1851, Louis Napoleon Bonaparte, ales președinte în decembrie 1848, a luat puterea printr-o lovitură de stat. Acțiunile i-au fost aprobate printr-un referendum național de către o majoritate covârșitoare. În acel moment Proudhon era la închisoare pentru atacurile asupra lui Bonaparte, pe care-l considera personificarea reacțiunii. Încă de la începuturile ascensiunii la putere a lui Bonaparte, în 1848, Proudhon îl denunțase ca fiind cel mai mare dușman al democrației și al socialismului.

În fața unei reacțiuni aproape triumfătoare, Proudhon și-a moderat tot mai mult poziția politică. A ajuns să susțină constituția împotriva căreia votase, văzând-o drept ultimul bastion împotriva dictaturii. A apărat votul universal

40. Woodcock, *Pierre-Joseph Proudhon*, p. 136.

41. Proudhon, *The Malthusians* (London: International Publishing, 1886). Textul a fost publicat inițial în *Le Représentant du Peuple*, la 11 August 1848.

42. Proudhon, „Toast to the Revolution,” în *Selected Writings* (London: MacMillan, 1969), ed. S. Edwards, p. 158.

profund dezgustat și de lipsa unei opoziții ferme și îngrozit de sprijinul public copleșitor acordat loviturii de stat prin referendumul din 21 decembrie 1851.

Proudhon însuși a încercat ulterior să se împace cu lovitura de stat, căutând să-l atragă pe Bonaparte spre cauza revoluției sociale. În *Revoluția socială demonstrată de lovitură de stat din 2 decembrie*, publicată în iulie 1852, la scurt timp după eliberarea sa din închisoare, Proudhon i-a sugerat lui Bonaparte să continue lucrarea revoluției⁴⁹. De prisos să mai spunem că apelurile sale au rămas fără răspuns. Cartea a reușit doar să-i întineze reputația ca socialist și revoluționar.

Anii 1850 au fost o perioadă dificilă pentru Proudhon. A fost ostracizat și de stânga și de dreapta politică. Editorii l-au respins, fiindu-le teamă să-i publice lucrările. Nu i s-a dat permisiunea să scoată un nou ziar, iar cărțile i-au fost interzise, fiind nevoit să publice anonim. În 1858, marea sa lucrare filozofică, *De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise (Despre Justiție în Revoluție și în Biserică)*, a fost considerată de autorități un atac asupra familiei, religiei, legii și moralității. Pentru a scăpa de o nouă pedeapsă la trei ani de închisoare, a fugit în Belgia, unde a și rămas până în 1862.

Despre Justiție... definește filozofia socială de maturitate a lui Proudhon. Și-a dezvoltat aici mai departe concepția pluralistă despre societate, în care ordinea se înfăptuiește spontan, prin echilibrul forțelor sociale aflate într-o stare de echilibru dinamic. Forța mobilizatoare în societate ar fi justiția, pe care o definea drept „respectul spontan pentru demnitatea umană”⁵⁰. Aceasta ar fi un produs al facultății noastre de raționare, cultivată în familie și întărită prin participarea la o viață socială, colectivă. Spre deosebire de Marx, Proudhon nu considera munca drept o necesitate apăsătoare, ci o priveră ca pe un mijloc de auto-împlinire.

În discuția despre politică, a făcut ceea ce el însuși descria drept „o concesie decisivă”. Așa cum a arătat mereu istoria, anarhia „nu are un motiv mai bun pentru a fi în societatea umană decât are dezordinea să fie în univers”⁵¹. A susținut o înțelegere a democrației industriale aproape identică cu planul pe care

49. Ample selecții din *Revoluția socială* sunt reproduse în *December 2, 1851: Contemporary Writings on the Coup d'Etat of Louis Napoleon*, ed. John B. Halsted (New York: Anchor Books, 1972), p. 236-310.

50. Proudhon, citat în Hoffman, *Revolutionary Justice*, p. 358.

51. Proudhon, *Oeuvres: nouvelle édition*, vol. 8 (Paris: Rivière, 1930), vol. II, p. 160.

întregul produs al muncii lor. Dar, dacă instrumentele de producție, mijloacele de distribuție și de schimb și capacitatea de muncă în sine sunt toate produsul colectiv al societății, așa cum crede Proudhon, atunci este imposibil să atribuim o valoare anume contribuției unui muncitor, fără a te baza pe unele măsurători arbitrare, cum ar fi prețul pieței, care reflectă doar de la distanță nivelul de atenție, pricepere și efort cu care muncitorul a contribuit efectiv.

Întreprinderile situate mai favorabil în raport cu piețele și resurse se bucură de un avantaj competitiv. Dar aceste avantaje nu sunt dintre cele care pot fi distribuite uniform. Nu toată lumea poate avea o locație optimă, însă cei care o au se vor bucura de mult mai mult succes. Rezultatul va fi în continuare inegalitatea și stratificarea socială. Pentru a evita acest tip de problemă, Proudhon sugerează, în ceea ce privește agricultura, ca o parte din arenda pentru terenuri să fie plătită unui fond central, din care să se facă „plăți de egalizare” pentru a-i compensa astfel pe fermierii cu terenuri plasate mai puțin favorabil sau care sunt mai puțin fertile. Un plan similar poate fi închipuit și pentru întreprinderile industriale. Din păcate, rezultatul ar fi încurajarea utilizării ineficiente a resurselor economice.

Încercarea lui Proudhon de a combina mecanismele pieței capitaliste cu economia socialistă se confruntă cu dificultăți aparent insurmontabile. Totuși, oricât de imperfecte ar fi propunerile sale economice, ideea generală care le stă la bază nu trebuie respinsă pripit. Intuiția de căpătâi a lui Proudhon este că poate exista „schimb fără exploatare”⁴⁸. Astăzi el ar putea fi privit drept unul dintre fondatorii socialismului de piață, o alternativă libertară atât la capitalism, cât și la socialismul de stat. În mod ironic, cea mai interesantă muncă din acest domeniu este făcută în zilele noastre de revizioniștii marxiști. În timp ce aceștia acceptă critica lui Marx a capitalismului, ei resping idealul comunist ca fiind nesăbuit din punct de vedere economic și autoritar din punct de vedere politic, o viziune împărțită de Proudhon.

După publicarea lucrării *Ideea generală a revoluției*, situația politică din Franța a continuat să se deterioreze, culminând cu lovitura de stat a lui Louis Napoleon Bonaparte din 2 decembrie 1851. Proudhon a fost șocat de lovitura de stat și indignat de brutalitatea cu care armata a zdrobit firava rezistență. El a fost

48. Expresia este luată din Stanley Moore, *Marx on the Choice Between Socialism and Communism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1980).

împotriva încercării reușite a dreptei de a-l emascula, trei milioane de votanți, majoritatea din clasele muncitoare, fiind privați de acest drept. A fost mai degrabă în favoarea parlamentarismului decât a acțiunii directe, opunându-se insurecției, aflată în contradicție cu susținerea constituției. A creat o alianță electorală cu alți membri ai stângii și a predicat reconcilierea claselor. A făcut compromis după compromis, dar în van, căci mastodontul reacțiunii a continuat să strivească toate progresele făcute de muncitori în timpul Revoluției din Februarie.

Proiectul personal de reformă al lui Proudhon, Banca Poporului, s-a soldat cu un eșec. Neputând obține finanțare din partea guvernului, Proudhon a căutat să adune fondurile necesare prin apelul la contribuții voluntare, o metodă care avea măcar avantajul de-a fi mai coerentă cu anarhismul său autoproclamat. Lipsită serios de capital, banca a fost lichidată de Proudhon, după ce a fost condamnat în martie 1849 pentru răzvrătire, în mare parte pentru a o împiedica să ajungă în mâinile autorităților.

Proudhon a început să-și execute sentința de trei ani în iunie 1849, după ce fusese trădat poliției de către un informator. Timpul petrecut în închisoare s-a dovedit a fi foarte productiv din punct de vedere intelectual. În această perioadă a scris clasică analiză a Revoluției din 1848, *Confesiunile unui revoluționar*, și a continuat să contribuie la diverse ziare aflate sub direcțiunea sa, ceea ce i-a permis să se angajeze în polemici cu adversarii politici, în ciuda detenției. Ultimul său ziar care supraviețuise a fost suprimat în octombrie 1850.

Ideea generală a revoluției trebuie citită luând în considerare acest context. Este în mare măsură un produs al epocii sale și abordează chestiuni stringente pentru acea perioadă. Deși era dedicată burgheziei („oamenilor de afaceri”, în traducerea lui Robinson), ea se adresa la fel de bine și tovarășilor lui revoluționari. Publicată în iulie 1851, prima ediție de 3,000 de copii s-a epuizat rapid. O a doua ediție a fost tipărită în august. Lui Proudhon îi mai rămăsese de executat aproape un an din pedeapsă.

Câteva teme importante traversează această lucrare. Dedicăția pentru burghezie reiterează preocuparea lui Proudhon pentru reconcilierea claselor. Ea ilustrează, de asemenea, și aversiunea sa pentru o revoluție violentă. Câștigând burghezia de partea revoluției, Proudhon spera să se evite vărsările de sânge inutile. Unul dintre argumentele sale centrale era că există suficiente motive

pentru revoluție, aceasta fiind practic o necesitate istorică. Astfel că a refuza să îmbrățișezi revoluția ar fi pe cât de zadarnic, pe atât de condamabil. Încercările de a-i opri avansul vor reuși doar să facă revoluția mai conștientă de ea însăși. Proudhon zugrăvea forțele reacțiunii ca fiind nevoite să recurgă la mijloace tot mai disperate și mai brutale, pe măsură ce încearcă în zadar să înfrângă triumful revoluționar. Textul dă impresia că ar fi deopotrivă o încercare de a-i îmbărbăta pe revoluționarii descurajați după lungul șir de înfrângeri, cât și un avertisment adresat burgheziei.

Proudhon dorește în special să-i convingă pe tovarășii săi revoluționari să îmbrățișeze cauza revoluției sociale, scoțând repetat în evidență fundamentul economic pe care se sprijină frământările curente. Tocmai sistemul capitalist, exploatare și haotic, face ca guvernul să fie necesar. Prin urmare, sarcina revoluționarilor nu e de a răsturna ordinea politică existentă, ci de a transforma baza economică a societății. Odată acest lucru împlinit, guvernul – pe care Proudhon nu-l considera decât o impunere autoritară – va deveni inutil. În ciuda faptului că se aștepta ca instituțiile guvernamentale să inițieze reformele economice necesare, Proudhon putea încă pretinde că este anarhist, deoarece rezultatul final întrevăzut de el era tocmai dizolvarea guvernului în organizarea economică rațională a societății. Dacă nu cumva această organizare economică ar fi ea însăși o nouă formă de guvernare, e o chestiune asupra căreia vom reveni.

Deși Proudhon nu ezita să solicite asistență din partea guvernului pentru a realiza schimbări economice, programul său revoluționar general era unul hotărât democratic, antiautoritar și descentralizat. El pleda, din nou, pentru ca Banca Franței să fie transformată într-o bancă de schimb, dar insista, ca și până acum, ca aceasta să devină o instituție democratică autonomă, în loc de-a fi transformată într-un monopol controlat de stat. De asemenea, propunea ca lucrările publice, căile ferate și marile întreprinderi industriale să fie transferate lucrătorilor pentru a fi gestionate și controlate de asociațiile democratice ale acestora. El concepea viitoarea societate socialistă ca o structură compusă dintr-o varietate de organizații autonome, gestionate prin democrație directă – de la administrarea orașelor, la colegiul profesorilor – și fără nicio autoritate centrală deasupra lor. Însă aceasta era o societate din care concurența, diviziunea muncii și proprietatea privată nu ar fi fost eliminate. Proudhon a crezut că, odată ce bogăția va fi distribuită egal, iar creditul va fi disponibil în mod liber,

Socialismului contractual al lui Proudhon are trei elemente în mod deosebit problematice: concurența, creditul gratuit și schimbul însuși. Proudhon favorizează concurența deoarece consideră că este necesară pentru a promova eficiența economică și pentru a determina valoarea economică. Dar, cu credite disponibile în mod liber, întreprinderile ineficiente pot împrumuta în mod constant bani pentru a-și acoperi pierderile. Rezultatul este contrar intențiilor lui Proudhon: subvenționarea întreprinderilor ineficiente, alocarea greșită și risipirea resurselor și inflația agresivă. În schimb, banca poate refuza acordarea oricărui credit suplimentar întreprinderilor nerentabile. Caz în care acestea vor da faliment. Dar acest lucru va submina încrederea în bancă, care depinde de solvabilitatea membrilor săi.⁴⁷ Notele bancare se vor deprecia ca valoare, iar prețurile vor crește. Din nou, aceasta e opusul a ceea ce intenționa Proudhon. În cazul în care banca ridică ratele dobânzilor pentru a-și acoperi creditele neperformante sau restricționează în alt mod circulația notelor, încă și mai multe întreprinderi vor da faliment. Inegalitatea va rezulta din faptul că unii lucrători vor reuși, iar alții nu, ceea ce va fi o amenințare la adresa libertății contractuale și a stabilității sociale.

Sistemul economic al lui Proudhon depinde de două lucruri greu de realizat într-o economie competitivă: solvabilitatea generală și coordonarea perfectă a ofertei și a cererii. El credea că acest lucru putea fi realizat prin utilizarea tehnologiei moderne de comunicare (în zilele sale, telegraful). Având piețe garantate pentru bunuri, credea Proudhon, foarte puține întreprinderi vor eșua, dacă nu chiar niciuna. Coordonarea rațională a forțelor economice va anula efectele negative ale concurenței. Există o tensiune supărătoare, dacă nu chiar o contradicție, între credința lui Proudhon în organizarea economică rațională și dependența sa față de mecanismele concurențiale de piață și de schimb. Atașamentul lui Proudhon față de schimbul echivalent se bazează pe analiza pe care-o face inegalității și exploatării. Relația inegală dintre capitalist și lucrător permite capitalistului să-și însușească profitul muncii, plătindu-i muncitorului doar o parte din valoarea produsă. Acest argument se bazează pe confuzia dintre valoarea economică și meritul moral. Din ideea că forța de muncă este izvorul ultim al valorii economice, Proudhon deduce că toți lucrătorii au dreptul moral la

47. A se vedea Charles Gide și Charles Rist, *A History of Economic Doctrines: From the Time of the Physiocrats to the Present Day*, ediția a doua (London, Harrap, 1948), p. 320.

liberi!”. Într-o societate alcătuită dintr-o multitudine de grupuri autonome – fiecare dintre ele având membri voluntari, fără ca vreunul dintre aceștia să aibă vreo autoritate asupra celorlalți – indivizii vor fi liberi să se asocieze și să se disocieze de oricine vor dori. Fiecare grup va avea o compoziție socială destul de coerentă, datorită naturii strict voluntare a organizării sale. Membrii nesatisfăcuți sau dizidenți vor fi liberi să-și formeze propriile asociații sau să se alătore unuia dintre numeroase grupuri pentru care ar putea avea o afinitate mai mare. Chiar și cei care găsesc dificilă munca alături de ceilalți vor avea toate oportunitățile de a-și asigura existența singuri, având acces liber la credite și la piețele deschise schimbului de bunuri. Individul va fi liber, atât în sensul politic, cât și în cel economic, în conformitate cu idealul anarhist al lui Proudhon. Nu este, strict vorbind, un sistem „fără guvernământ”, ci un sistem pluralist de autogovernare, fără stat.

În schimb, o societate capitalistă cu o formă de guvernare reprezentativă nu oferă muncitorului nici libertate politică, nici economică. Lucrătorii sunt liberi doar să voteze pentru a-l alege periodic pe cel care să-i conducă și pentru a-și consfinți astfel exploatarea. Indiferent pe cine votează (sau dacă nu votează deloc), ei nu sunt liberi să refuze jurisdicția și autoritatea guvernului. Apartenența la această „asociere” este obligatorie și supunerea e impusă prin legi coercitive. În mod similar, muncitorul este liber din punct de vedere economic doar să accepte contracte de muncă exploatare în schimbul mijloacelor de subsistență. Muncitorii trebuie să-și piardă autonomia și să promită ascultare sau să se confrunte cu mizeria și înfometarea. În opinia lui Proudhon, contractele care duc la exploatarea și subordonarea uneia dintre părți sunt nule și inaplicabile.

Pentru ca un contract să fie valabil, fiecare parte trebuie să fie liberă și egală cu cealaltă parte. Dacă părțile nu sunt egale, partea mai puternică va putea să exploateze slăbiciunea celeilalte părți și să obțină avantaje necinstite. Singurul tip de contract compatibil cu libertatea concretă și egalitatea fiecărei părți este acela care impune obligații reciproce și care este la fel de benefic pentru ambele părți. Noțiunea proudhoniană de contract implică în mod necesar noțiunea de schimb echivalent. Validitatea concepției sale contractuale despre anarhism depinde, prin urmare, de validitatea propunerilor sale economice.

concurența va avea doar efecte benefice. Odată cu eliminarea chiriei, a dobânzilor și a altor forme de venit nemeritat, proprietatea va fi sursa independenței și prosperității, în loc să fie a exploatareii și sărăciei. Efectele dăunătoare ale diviziunii muncii ar putea fi evitate prin pregătirea politehnică și prin rotația locurilor de muncă în cadrul întreprinderilor industriale.

Noțiunea de schimb echivalent este centrală pentru planul economic al lui Proudhon. Legată de această noțiune a schimbului echivalent este și concepția sa despre contract. Contractele individuale de schimb echivalent, încheiate în mod liber, trebuiau să înlocuiască toate instituțiile guvernamentale și legăturile coercitive. Numai acele contracte asumate liber de către indivizi aveau caracter obligatoriu.

Pe tot parcursul cărții, Proudhon insistă asupra naturii contrarevoluționare a oricărui guvern și denunță ca fraudă și nedreptate contractul social al lui Rousseau. Ca un adevărat anarhist, el solicita abolirea imediată a sistemului legal, arătând că închisorile sunt „bârloguri ale violenței” și declara că religia este o sursă veșnică de sclavie și de exploatare. Atacul său asupra autorității atinge punctul culminant în diatriba împotriva guvernului care se găsește în epilog.⁴³ El încheia printr-o chemare la o atotcuprinzătoare revoluție globală.

Cititorul nu ar trebui să fie surprins dacă se simte oarecum năucit/-ă și uluit/-ă. Este o carte plină de lacune, ambiguități și contradicții. În pofida pretențiilor anarhiste ale lui Proudhon, sistemul de organizare industrială pe care-l propune în locul statului nu este oare o formă de guvernare? Cât de plauzibilă este afirmația că un sistem socialist poate păstra elemente ale unei economii de piață competitive, fără ca acest lucru să conducă la inegalitate și exploatare? Este creditul liber o propunere viabilă sau doar un fals panaceu? Este conceptul de schimb echivalent coerent și funcțional?

43. *Ideea generală a revoluției*, p. 294: „Să fii GVERNAT înseamnă să fii urmărit, inspectat, spionat, dirijat, mânat de legi, numărat, înregimentat, îndoctrinat, moralizat, controlat, apreciat, cântărit, cenzurat, condus de creaturi care nu au nici dreptul, nici înțelepciunea, nici virtutea s-o face. Să fii GVERNAT înseamnă ca la fiecare operațiune, la fiecare tranzacție, să fii notat, înregistrat, înscris, taxat, ștampilat, măsurat, numerotat, evaluat, licențiat, autorizat, admonestat, oprit, reformat, corectat, pedepsit. Sub pretextul utilității publice și în numele interesului general, ești pus să contribui, ești muștruluit, jecmănit, exploatat, monopolizat, extorcat, stors, tras pe sfoară, jefuit. Apoi, la cea mai mică rezistență, la prima plângere, ești reprimat, amendat, disprețuit, hărțuit, urmărit, abuzat, ciomăgit, dezarmat, sugrumat, întemnițat, judecat, condamnat, împușcat, deportat, sacrificat, vândut, trădat. Iar pentru a încununa totul, ești batjocorit, ridiculizat, jignit, dezonorat. Acesta este guvernul, aceasta este justiția, aceasta este moralitatea.”

Pretenția lui Proudhon de-a fi eliminat guvernul se întemeiază pe concepția sa „contractuală” a socialismului. În locul legii și autorității, vor fi încheiate în mod liber contracte de schimb echivalent, atât de către indivizi, cât și de către grupurile de care aceștia aparțin.

Cu toate acestea, pe tot parcursul *Ideii generale a revoluției*, Proudhon sugerează ca aceste grupuri să fie controlate și gestionate de către membri înșiși, pornind de la o bază democratică. Chiar dacă presupunem că funcționarii aleși ai acestor organizații s-ar limita la funcții strict administrative – Proudhon este neclar în această privință – deciziile politice vor fi luate în mod limpede pe baza votului majoritar. Minoritatea va fi, prin urmare, confruntată cu dilema acceptării voinței majorității, a părăsirii grupului sau a obstrucționării punerii în aplicare a deciziei majorității. Majoritatea se va confrunta cu dilema forțării dizidenților de a se supune voinței majorității, excluderii lor din grup sau refuzului de a pune în aplicare propria decizie. Nicio dilemă nu poate fi rezolvată prin solicitarea unui acord unanim în cadrul grupului, pentru că probleme similare vor apărea ori de câte ori unii membri ai grupului ajung mai târziu să decidă că decizia unanimă anterioară a fost greșită.

În *Ideea generală a revoluției*, Proudhon respinge, în aparență, atât democrația directă unanimă, cât și pe cea majoritară. Analizate însă mai îndeaproape, criticile sale se limitează la formele naționale de democrație directă, menite să înlocuiască guvernul reprezentativ, dar care vor îndeplini efectiv aceleași funcții politice. Cu excepția cazului în care am presupune că Proudhon se contrazice pur și simplu, criticile sale privitoare la o formă strict politică a democrației directe pot să vizeze și forma economică sau industrială a democrației, pe care el însuși o susținea de câțiva ani. Dar pe ce teme le distinge Proudhon pe cele două? Așa cum am susținut mai devreme, Proudhon pare să fi crezut că formele economice ale democrației exprimă interesele reale ale poporului și, din acest motiv, sunt cu adevărat reprezentative. Acesta este însă un temei îndoielnic de diferențiere.

Argumentul lui Proudhon potrivit căruia interesul general este o ficțiune ideologică stă în picioare. Organizațiile sale economice democratice dau mai degrabă glas intereselor membrilor lor decât orice adunare de reprezentanți. Nu vor exista bariere practice în ceea ce privește participarea, cum ar fi lipsa timpului liber, pentru că democrația va avea loc acolo unde oamenii lucrează. Acest

lucru va contribui, de asemenea, la prevenirea dezvoltării unei clase de politicieni profesioniști. Pur și simplu nu va mai fi nevoie de ei. Dar acest lucru ne lasă în continuare cu problema domniei majorității. Ar fi la fel de neplauzibil ca Proudhon să pretindă că majoritatea membrilor unei organizații economice reprezintă interesele „adevărate” ale minorității, cât de neplauzibil e ca Rousseau să pretindă că majoritatea membrilor unei adunări politice reprezintă „adevărata” voință a minorității. Poate că aici încă putem detecta și un reziduu al „socialismului științific” de început al lui Proudhon. Referirile favorabile la Saint-Simon din *Ideea generală a Revoluției* sugerează adeziunea sa neîntreruptă la ideea că problemele economice cu care grupurile se vor confrunta sunt, de fapt, probleme științific determinabile. Proudhon ar fi putut pur și simplu să creadă că, în astfel de circumstanțe, e mai puțin probabil ca majoritatea să se înșele.

Într-o lucrare ulterioară, *Principiile federalizării*, el pare să favorizeze nu numai domnia majorității, ci și punerea în aplicare a voinței majorității asupra unei minorități recalcitrante⁴⁴. Cu toate acestea, în lucrarea pe care a terminat-o pe patul de moarte, *Despre capacitatea politică a clasei muncitoare*, el apără dreptul la dizidență al minorităților⁴⁵. Numai această ultimă poziție este în concordanță cu concepția sa „contractuală” a anarhismului.

Centrală noțiunii de contract la Proudhon este ideea unei obligații autoasumate. O persoană este obligată să facă doar ceea ce-a admis în mod liber să facă. Singura formă de democrație directă compatibilă cu această concepție a obligației este aceea care recunoaște că o minoritate care refuză să consimtă la o decizie majoritară nu și-a asumat nicio obligație de-a se conforma acesteia. Deciziile majoritare nu sunt obligatorii pentru minoritate. Orice înțelegere contrară acestui principiu ar fi nulă ca atare, deoarece ar presupune ca minoritatea să renunțe la propria autonomie și libertate fundamentală.⁴⁶

Cum poate fi pusă însă în practică o astfel de concepție a democrației directe? Proudhon însuși a arătat drumul prin dictonul său, „asociați-vă și fiți

44. Proudhon, *The Principle of Federation* (Toronto: University of Toronto Press, 1979), p. 42, fn. (text publicat inițial în 1863).

45. Proudhon, *Oeuvres: nouvelle édition*, vol. 3 (Paris: Rivière, 1924), pp. 207-208 (lucrare apărută inițial în 1865).

46. Pentru o discuție mai cuprinzătoare, a se vedea „The Role of Contract in Anarchist Ideology,” în *For Anarchism*, ed. David Goodway (London: Routledge, 1989) și Carole Pateman, *The Problem of Political Obligation: A Critique of Liberal Theory* (Cambridge: Polity Press, 1985), pp. 159-162.